

הרב משה חיים ברש"ו שמעיה

מלאכת כותב במשחקים - לוח מגנטים, משחקי הרכבה

הנה מצוי לאחרונה משחק ילדים - לוח מגנטים - שיש בלוח חורים שבתוכם עיגולים של ברזל, ועם עט מיוחד שיש מתחתיו מגנט נתפס כל עיגול לחור ועי"ז עושין כל מיני צורות ואותיות, ויש לבאר אם מותר לשחק בו בשבת משום חשש של כותב ומוחק.

ולכאורה יל"ד גם בכל משחקי ההרכבה למיניהם (כמו הלגו והקליקס) דחוי מנידון של בונה בכלים, יש לבאר ג"כ אם כשעושין כל מיני צורות או אותיות יהא אסור משום מלאכת כותב.

לנעול ולפתוח תמיד ליכא משום מחיקה וכתובה והוי כדלת הנסגר ונפתח תמיד דאין בו משום בנין וסתירה.

ובאבני נזר או"ח סי' ר"י אות ט"ו מביא ראייה לטעם זה של הרמ"א דהתוס' שבת דף צ"ד גבי גודלת משום אורגת דפריך וכי דרך אריגה בכך, וכתבו התוס' ואע"ג דקולע נימין חשיב אריגה הכא אין סופה להתקיים שעומדת לסתירה, ואף שאם קושרת סוף גידול שער אינו נסתר מאליו רק שבעצמה סותרת וחוזרת וקולעת אעפ"כ חשיב אינו מתקיים.

ועוד ראייה כתב דדעת הרב המגיד בענין קשר של קיימא, דאף אם דעתו לפתחו הוה קשר שאינו של קיימא מ"מ אם מתנתק מאליו חשיב של קיימא, הרי דמה שדעתו לסתור חשיב אינו מתקיים טפי ממה שאינו מתקיים בעצמו עיי"ש.

אכן החזו"א סי' ס"א כתב להתמיה על הפרישה שדימה דין זה לדלת העומדת להפתח ולהסגר, דהא יש לחלק בין מלאכת בונה לבין מלאכת כותב, דבמלאכת בונה עיקר שם המלאכה הוא משום חיבור החלקים וקביעותם זה בזה ולכן דלת אינו נחשב מחובר לכותל כלל ואין כאן מציאות של בנין, אבל במלאכת כותב לא מצינו ענין חיבור וקביעות, וא"כ כל שנצטרפו חלקי האות זה לזה ונוצר צורת האות הרי"ז כתיבה, ומה בכך שעומד לחזור ולפתחו, ולכן כתב דהכוונה במה שדימהו לדלת הוא לומר דאין כאן מלאכה המתקיימת, כיון

והנה הפוסקים נחלקו בדין ספר שכתובות בו אותיות ע"ג צידי הדפים, דדעת הרמ"א בתשובה סי' קי"ט והט"ז סי' ש"מ ס"ק ב' ובפרישה שם מתירים לפתוח את הספר ולסגרו ואף שבעת פתיחת הספר מתרחקים חלקי האות זה מזה, ובשעת סגירת הספר חוזר האות ונראית, אכן הלבוש כתב דחושש לו מחטאת, וכן המג"א אוסר, ובשו"ע הרב מביא ב' הדעות וסיים דהמנהג להתיר, ובחיי"א כלל ל"ח ס"ד כתב דאם צריך לספר זה ואין לו ספר אחר מותר לפתוח את הספר ולסגרו, וכדבריו כתב המשנ"ב בסי' ש"מ ס"ק י"ז.

והרמ"א שם בתשובה כתב כמה טעמים להתיר דבר זה, ואחד מהם הוא משום דקירוב חלקי האות זה לזה או ריחוקם זה מזה אינו נחשב כתיבה משום שהאות קיימת כל הזמן, ומחוסר קריבה לאו כמחוסר מעשה, ומביא ראייה לזה מדברי הגמ' בשבת דף ק"ד עיי"ש.

אכן בתחילת התשובה שם כתב דההיתר לפתוח את הספרים שכתובים בו אותיות הוא משום שהם עשויים לפתוח ולסגור תמיד ואין דרך מחיקה בכך, והפרישה בס"ק ו' מוסיף דברים בסברא זו דכיון שכל עיקרו של הספר עומד לפתיחה וסגירה נמצא דהוי כדלת שאין בפתיחתה וסגירתה איסור בונה כלל, וכן בא"ר מביא סברא זו דדומה לדלת, וכן המג"א מעתיק מתשובת הרמ"א רק סברא זו דעשוי לפתוח ולסגור תמיד, וכן המשנ"ב כתב בטעם המתירים דכיון דעשוי

חיבור חלקיהם אסור מן התורה, אלא כאשר תוקע אותם זה בזה, מ"מ בפתיחת החשמל שמכניסים הזרם בחוטים הוי כמו תקיעת חלקי כלי זה בזה וחייב, והטעם משום שיש כאן תיקון צורה להגשם ונעשה ע"י זה שימוש.

אכן דעת הגרשז"א הוא, דמודה בעיקר היסוד כי להחיות הדבר ולהעמידו על מתכונתו הוה בונה, ורק לגבי חיבור מעגל חשמלי חולק מחמת ב' טעמים, א. דחוט החשמל אינו משתנה כלל כשמחבר המעגל, אלא החוט משמש לגשר להעביר בו הזרם, אבל עצם החוט לא משתנה ולכן אין בזה משום בונה, והרי זה כמעביר מים על גבי צינור.

ב. דבחוט חשמל הזרם מוכן ועומד להתחבר עם החוט ולכן הוא עומד להתחבר ולהתנתק, וזוהי צורת שימוש, ודומה לדלת שאיננו חשוב בונה.

ע"י במנחת שלמה ח"א סי' י"א דמאריך באריכות בטעם ב. דכל דבר שזוהי צורת שימוש אינו דומה לתיקון ובנין, ונביא לשונו מה שכתב בסוף הסי' בסברא זו: גם חושבני דכמו שמותר להדיח כלים בשבת וכן המכבס כסותו בשבת ע"י בפמ"ג בפתיחה לא"א ריש סי' ש"כ ובתה"ל"ד שם ס"ק י"ז וסוחט ממנו מים או מפלה כליו וראשו אינו חשוב כבורר, לא דמי לכרשינין או מציף עליהם מים להסיר מהם הפסולת דשפיר חשיב בורר והיינו דרגילין תדיר ללכלך ולהדיח אין זה קרוי בשם בורר אלא כמנקה כליו ובגדיו וכו', וכן השובר עץ או חרס לא חשוב כקורע כיון שהוא נקרא שובר ולא קורע הרי חזינן שאף במלאכות דאורייתא אזלינן נמי בתר שמא, וכיון שכן נלענ"ד דה"ה נמי שפתיחת מעגל וסגירה נקרא רק בשם שימוש ואינם קרויים כלל בלשון בני אדם בשם בונה וסותר, גם צ"ע הנוטע יחור בארץ או מרכיב יחור בעץ דחייב משום נוטע אמאי לא חייב נמי משום בונה וכו' מ"ש הרכבת יתד ביתד דחשיב בונה ואילו הרכבת יחור עץ בעץ שהוא מחברם והם ממש מתאחים והיו לגוף אחד ואפ"ה לא חשוב

שעומד לפתוח ולסגור, וכשפותחו אינו מתכוון למחיקה, וגם הוי מקלקל כיון שאינו בגדר מוחק על מנת לכתוב א"כ הר"ז פסיק רישיה בתרי דרבנן דשרי, אכן מסיק דיש להחמיר בזה כיון שאין מקור ברור להיתר של פס"ר בתרי דרבנן.

מעשה שימוש בעלמא

ולבאר סברת הדמיון לדלת מובא לבאר דהנה אף דבכל כתיבה שאינה מתקיימת אסור מדרבנן, היינו משום דדומה במהותו לכתיבה המתקיימת ואינו עומד למחוק, רק שממילא נמחק ואינו מתקיים, משא"כ כתב שמתחילת ברייתו עומד לכתיבה ומחיקה וכמו בזה הספר שכתובים בו אותיות על חודי הדפים דאינו דומה כלל לכתיבה המתקיימת ולהכי לא נאסר כלל, וזהו הדמיון לדלת דהיינו דכיון דעומד לפתיחה וסגירה לא הוה כמעשה בנין כלל, אלא כמעשה השתמשות גרידא, ה"נ בכל דבר שמתחילתו עומד לכך נקרא השתמשות, (ואף אי קריבה וריחוק הוה מעשה כתיבה זהו רק בדבר שאינו עומד לכך, לכן המעשה קריבה הוה ככתיבה והריחוק כמחוק, אבל כשעומד לכך אינו מעשה רק השתמשות).

ולפ"ז י"ל דבכל המשחקים שעושין מיני צורות וכדו' הרי הוה רק דרך השתמשות, דהרי כל מהותו הוא שמרכיבו ואח"כ חוזר וסותרו כדי להרכיבו שוב, ואדרבה אם יחליט להשאירו כך הרי בטל המשחק לגמרי מיעודו ותכליתו, וכן בלוח המגנטים כל יעודו הוא כדי לחזור ולכתוב שוב ולא להשאירו כלל, וא"כ הרי זהו רק בגדר של השתמשות ומשחק, ולא הוה כלל בגדר של כתיבה ומחיקה, ואף לא של כתיבה שאינה מתקיימת.

ומצינו כעין פלוגתא זו בין החזו"א להגרשז"א בענין אי כל מחבר מעגל חשמלי חייב משום בונה, דהחזו"א כתב בסי' נ' ס"ק ט' דקרוי הדבר שיש בזה מלאכת בונה מן התורה, והטעם משום שע"י סגירת המעגל מעמידו על תכונתו לזרום את החשמל בתמידות, והוסיף דאפי' בכלים אשר אין

ועיין בספר ארחות שבת פרק ח' הערה פ"ו דכתב לבאר לגבי משחקי הלגו דגם לדעת החזו"א בסי' נ' ס"ק ט' דכלי של פרקים אפי' אם הדרך לפרקו תמיד יש בו משום בונה, מ"מ בזה שכל ענינו הוא ההרכבה והפירוק ואין לזה שם של בנין כלל, שאף בשעה שהחלקים מחוברים הם נידונים ע"ש סופם שעומדים להתפרק, ואינם אלא כמונחים זה עם זה, ועוד שאם יחברו את חלקי המשחק זה לזה בחיבור גמור כגון בדבק הרי זה הפסד גמור, ולכן שייכא בזה הסברה שאין שם בנין בכה"ג שא"א לראות את החלקים כגוף אחד.

ולפ"ז י"ל גם לגבי הנידון דכותב, דאף דמדרבנן אסור גם בכתב שאינו מתקיים, אבל הכא שניכר שאינו רק משחק וצמצום בעלמא ועומד לסתירה ולפירוק כל הזמן, ואדרבה אם יחליט להשאירו כך הוא מקלקל את כל יעודו של המשחק הרי זה בגדר של שימוש גרידא.

ויש לציין עוד מקומות שמצינו כעין טעם זה, עיין ריש סי' שי"ג דפקק החלון יכולים לסתמו ולא אמרינן דהוי כמוסיף על הבנין, והטעם הוא כיון שדרכו בכך לפתוח ולסגור תמיד, הרי דכיון שדרכו בכך ליכא בנין.

וכן בסי' ש"מ סעיף ז' אותם שמהדקים הבגדים סביב זרועותיהם על ידי החוט שמותחין אותו ומתהדק אסור למתחו, אלא א"כ יהיו הנקבים רחבים קצת ומתוקנים בעיגול, וטעם ההיתר עיין בב"י ומוכא במשנ"ב דאז אינו דומה כלל לתופר, דהוי כמאן דמכניס קרסים בלולאות כיון דמתוקן לזה בתמידות למתחו ולהדקו כשלוּבשו וכן לרפותו כשרוצה לפשטו, הרי ג"כ מבואר דכל שדרכו בכך ליכא איסור בזה.

ואין להקשות דלפי היתר זה יאמרו בכל המלאכות שיש רגילות בכך שיהא מותר, וכמו בגד שרגיל שיתלכלך תמיד יהא מותר לכבסו כיון שהרגילות הוא שיתלכלך, אכן הסברה פשוט דשאני כיבוס בגדים שהוא מעשה שאינו מתבטל לעולם אלא שעומד לקבל לכלוך חדש, וכן הוא בשאר המלאכות

בונה, אך אפשר דלענין בונה חשוב רק גרמא אך עדיין צ"ע מתולש, וחושבני שאף גם בזה אפשר דאין זה דוקא מפני שבלא"ה יש ע"ז שם של מלאכת זורע ונוטע אלא שבלשון בני אדם הוא קרוי נוטע ולא בונה וכן ההורג בעל חי בשבת אינו חשוב כסותר כי הוא קרוי רק בשם הורג וכו' וה"ה נמי בפתיחת מעגל דלא מיקרי בונה עכ"ל.

ומבואר ביסוד דברי הגרשז"א דכל דבר שזהו צורת ההשתמשות שלו וזהו תכליתו ויעודו אין זה נקרא בשם מלאכה, ואע"פ שדומה ממש לפעולת המלאכה, מ"מ אין זה רק כמשתמש בעלמא, ולא משום דאינו עומד לקיום, אלא דהא גופא שזהו צורת שימוש לא הוה עליה כלל שם של מלאכה.

ועיין ששכ"ה פרק י"א הערה קמ"ז דמטעם סברא זו יש להתיר גם להבריג מיכל חמצן של סודה לבקבוק המים, וכן להרכיב פיטמה על הבקבוק של תינוק, וכן ביו"ט להכניס פתילות לתוך דבר אחר ואף שכל אחד לבד בלי השני אינו ראוי לכולם ואין חוששים בזה משום תיקון מנא, ומציין שם בתוה"ד לתשובות הרמ"א בסי' קי"ט הנ"ל שמתיר לפתוח בשבת ספר שעל חודי הדפים יש אותיות או ציורים, ועוד מוסיף שם דאין להביא ראיה לאיסור מדין מיטה של טרייסים וקנה של סיידין, דהתם חשיב תמיד כעושה כלי חדש, ואילו הכא הכל ערוך ומתוקן יפה וכך הוא דרך שימושם.

ויסוד היתר זה נתבאר במשחקי ההרכבה גם לגבי השאלה של בונה וסותר, עיין ששכ"ה פרק ט"ז הערה נ"ז דאפי' אם יכול להתקיים הבנין שבנה מאבני הפלא, אבל מ"מ כיון שניכר וידוע לכל שאין הבנין שבנה עשוי לקיום כלל, וגם אינו אלא צמצום של ילדים, כגון דא אין זה נחשב אפי' בגדר של בנין ארעי ולא גזרו בו רבנן אטו קבע, ושם בהערה נ"ט מוסיף עוד דאפשר דשרי אם מחבר את החלקים בברגים או שתוקעם זה בזה היטב, דדומה לכיסוי של כלים דרגילים לסגור ולפתוח תמיד, וה"נ במשחקים שהרי רגילים תמיד לשנותם.

ס"ק י' דכתב דמשמע בגיטין דף כ' דהתוחב אותיות של כסף ע"ג בגד מיקרי כתב ואפשר דאסור לעשותו בשבת עכ"ל, והאחרונים נתקשו דלכאורה מדברי הגמ' משמע להיפך דלא הוה כתב, ועיין בחי"א כ"ל ל"ז ס"ו דמתרץ שם בנשמ"א עפ"ד רש"י דרק באופן שאינו קבוע לא הוה כתב, אבל כשמחברן בטוב שיהיו קבועין הוי כתב, ובהמשך דבריו מבאר דברי תשובת הרמ"א הנ"ל שכתב דעשוי לפתוח ולנעול דהכוונה שאינו מתקיים עיי"ש.

וכן בתשובות איגרות משה או"ח ח"א סי' קל"ה מסתמך על דברי החי"א אלו בנידון אם מותר להעמיד מספרים כתובים בניירות כל אחד בנייר אחר להניחם זה אצל זה כדי שידעו הציבור באיזה דף הם צריכים עתה מחשש כתיבה, וכתב דהנכון לענ"ד דאם אינו מחבר את האות אלא העמדה בעלמא אין בזה שום חשש, ומוסיף שם דמסתבר שזה גרוע מלכתוב במשקין שאין מתקיימין, כיון שהמשקין מתקיימין עכ"פ לרגע והוא בחיבור, אבל הכא אינו מחובר כלל ואינו ענין כתיבה עיי"ש.

הרי מבואר דכל כתב שאינו בחיבור קבוע לא הוה כתב, וכן בנידון דידן שגם החלקים בין האותיות אינן מחוברות יחד, וגם אינו מונח בטוב בקביעות, א"כ לכאורה לא שייך כותב בזה, אכן היתר זה לא שייך במשחקי הרכבה שמתהדקים החלקים יחד בחיבור, ורק לגבי לוח המגנטים דאין החלקים מחוברים, וכן במניח חלקי עץ (כמו משחק הקפלה) אחד ליד השני דלא הוה חיבור י"ל דאינו כתב, והגם דאין טעמים אלו אליבא דכו"ע מ"מ מהני לצירוף, וגם דהוה רק משחק לקטנים י"ל דמותר.

עוד היתרים במשחקי הרכבה

לגבי כל משחקי הרכבה שמרכיב מיני צורות או אותיות יש עוד צד להתיר, דהנה י"א דמלאכת כותב הוא רק כשכותב על הנייר או דבר אחר, שיש רקע ובסיס לכתב, אבל כשעושה מאיזה חומר צורת אות, אבל אינו כתוב ומונח על הנייר אינו כתב.

הדבר נשאר כך, אלא שיכול להשתנות ע"י דבר אחר, אבל כאן אינו עשוי שישאר כך לעולם כלל, דבאופן שיחליט להשאירו כך יתבטל ממנו יעודו של המשחק לגמרי, דהרי כל מטרת המשחק הוא לפרקו ולהרכיבו מחדש, וכן בלוח המגנטים עשוי לכך לחזור ולכתוב כל פעם מחדש.

ומצינו דהחות יאיר כתב סברא זו גם בדינים אחרים ולא דוקא בשבת, עיין סי' ט"ז שנשאל לענין שם הקדוש שחקוק על טבעת העשויה פרקים האם מותר לפרקה דהוה מחיקת השם, ורצה לאסור דדמי להא שאסור לשבור עוגות שיש עליהם אותיות, ומ"מ מסיק להיתר דכיון שעשוי פרקים ועומד להתפרק חשיב כדבר שאינו מתקיים, וגרע מכותב במשקין שאסור מדרבנן, דשאני התם שנתחדש דבר בכתיבתו משא"כ שהכתב נמצא ואינו מחדש כלום עכ"ד, הרי חזינו דכתב להיתר משום דכתב העומד להתפרק לא הוה כתב.

כתב שאינו מחובר

ואפשר לצרף עוד סברא להתיר, דבמור וקציעה סי' ש"מ בנידון דספרים שכתוב בצידי הדפין כתב בזה"ל: פשיטא שאין כאן מקום להחמיר כלל והדבור בזה רק למותר שאין כאן חיבור לגמרי ופוק חזי מאי עמא דבר לית דחש ליה אולם סידור אותיות של דפוס ופירוק חיבורם נ"ל פשוט שחייב עליו משום כותב ובונה ומוחק וסותר, הרי דיצא לחדש דכל כתב שאינו מחובר ממש לא הוה כתב וליכא איסור בזה.

וכדברים אלו כתב גם בדעת תורה למהרש"ם בס"י ש"מ סוף סעיף ג' בדין זה של פתיחת וסגירת הספרים, דאין דרך כתיבה בכך על דפי ניירות המנחים זה על זה, ולא הוי דומיא דמשכן, כיון שכל דף הוא בפנ"ע ומעולם לא נתחברו הדפים זה לזה גם בצידיהם עיי"ש.

ובחי"א מבואר עוד יסוד לגבי אותיות שלמות דאם אינו מחברן בקביעות לא הוה כותב, דנתקשה על דברי המג"א בס"י ש"מ

ומביא ראייה דעשיית צלם של איזה דבר הוה בכלל כתיבה, דעיין בחי"א בהל' יו"ט כלל צ"ב הל' ג' דכתב דאע"פ שמותר ללוש ולאפות ביו"ט כל מה שצריך, אבל אסור לחקוק בדפוס בעיסה איזהו צורה וכו' וג"ל דאפי' ביד אסור לעשות מן העיסה כמין צורת עוף או שאר צורה.

אכן בספר מגילת ספר סי' י"ח אות ט' כתב לחלוק ע"ד דאין שום חשש בזה משום כותב, וזאת ע"פ מה שכתב לבאר קושיית הא"ר מדוע הצר צורה בכלי חיובו רק משום מכה בפטיש ולא משום כותב עיין ביה"ל סי' ש"מ ס"ד סוד"ה במשקין מה שתי', דהנה הצר צורה בכלי באופן שהצורה היא מגוף הכלי אין לחיובו משום כותב אלא משום בונה דאין חל ע"ז שם של צורה אלא זהו תמונת הכלי, ולכן לא דיינינן ליה ככתיבה רק כחלק מעשיית הכלי, ואפי' אם חורט בכלי איזה צורה הוה בונה או מכה בפטיש ולא משום כותב, ולכן גם בכל משחקי הרכבה כיון דאינו אלא עשיית גולם ליכא איסור משום כותב, אלא רק שאלה של בונה וגם משום זה שרי, (ועי' מש"כ לבאר דברי החי"א).

ולפ"ז י"ל עוד היתר בכל משחקי הרכבה, כיון דבכה"ג שעושה גולם ותבנית ממש וכדו' אינו נידון של כתיבה רק של בונה, דדין כתיבה הוא רק בכה"ג כשכותב על הנייר וכדו', אבל כשבונה דמות של כלי הרי יותר דומה לשאלה של בונה, ולכן ליכא למיחש משום כותב.

המורם מהאמור:

יש כמה יסודות להתיר לשחק עם המשחק שמתפס עיגולים קטנים ע"י מגנט ונראה ככותב אותיות.

א. כיון דהמשחק "עשוי מלכתחילה" כדי להרכיב האותיות ולפרקן, אין זה חשוב ככותב ומוחק, אלא נידון כ"השתמשות" בעלמא, וכהסברא שהעלו האחרונים לגבי אותיות שעל חודי הספר דהוה כפתיחת דלת וסגירתה. ובפרט כשהנידון בדבר שמוכח ונראה שהוא משחק בעלמא.

ב. דהוא כתב שאינו "מחובר", ואינו נכתב על גבי רקע, שדנו בזה הפוסקים לענין אותיות שע"ג חודי הספרים.

עיין בתשובות מחזה אליהו סי' ס"ט אות י' דמביא מהנודע ביהודה קמא או"ח סי' א' שמבואר בדבריו שהתרת הד' שברצונות תפילין היה אסור משום מחיקת שם ה', אי לאו משום שאין האותיות קרובות זו לזו, שהאות ש' הוא בהבית של ראש, והאות ד' ברצועה, והאות י' ברצועה של יד, הרי דפשיטא ליה דגם דאותיות פורחות ואין להם רקע ג"כ הוה שם כתב עליהם, ומאידך גיסא מביא דעת הצפנת פענח מה"ת הל' יסודי התורה פ"ו ה"ו ומהרי"ל דיסקין קו"א אות קס"ח דס"ל דכתב שאינו ע"ג בסיס אינו כתב עיי"ש.

(וע"ע בששכ"ה פ"ט הערה נ"א ובפס"ז הערה ס"ח דהגרשז"א מבאר דברי המג"א הנ"ל דאסור לחבר אותיות לפרוכת, משום דחשיב כמחבר את האות לקלף, והיינו דבעצם זה שעושה רקע לקלף ג"כ הוה איסור כותב).

הרי לפי הדעות שליכא איסור כתיבה כשאין רקע לאותיות א"כ ליכא כלל חשש של מלאכת כותב בכל משחקי הרכבה.

אמנם כותב שם דאפשר שרק בכתב שיש בו שיעור ב' אותיות, הוא שיש תנאי שיהא ע"ג נייר כיון שרק עי"ז יש אפשרות שיהיו נוהגין זה עם זה, אבל בצורות שאין בהם שיעור שתיים, א"כ י"ל שבזה גם בלי בסיס הוה בכלל כתב דהוה דבר שדרכו בכך לעשות צורות וצלמים, משא"כ בכל כתיבה שאין דרכו ע"י קשירת האותיות.